

Koncept sociálního kapitálu

(pro využití v projektu SOFARR)

Kapitál představuje zdroje přinářející uspokojení. Může jít o věcné statky, peníze a také o informace, znalosti, dovednosti či postupy. Hlavním smyslem kapitálu je takové využívání, které vede k jeho zmnožení a zvyšování úrovně uspokojení. V kapitalistické společnosti je kapitál vlastnictvím jednotlivce, firmy nebo veřejnoprávní instituce (například státu nebo obce). Kapitál firmy může zahrnovat věcné, finanční a lidské zdroje, ale také kvalitu vnitřní organizace dělby práce a chodu firmy a systém jejích vnějších obchodních vztahů. Podobně je u jednotlivců možné sledovat jejich ekonomický, kulturní a lidský kapitál. Společnost však není agregátem nezávislých aktérů. Jednotlivci se sdružují do sociálních skupin. Sociální skupiny charakterizuje vnitřně strukturovaná dělba rolí a práce mezi členy skupiny. Členy sociální skupiny plní podobné i odlišné funkce spojuje vzájemná komunikace a vztahy zakotvené v jistých hodnotách, normách a institucích. Sociální skupiny se mezi sebou liší velikostí, způsobem vnitřní organizace či smyslem (věcnou podstatou) sdružení a spolupráce. Sociální skupinou může být i společenství lidí (komunita) či společnost. Sociální skupiny se rovněž liší tím, jaké podmínky poskytují pro své členy. Kvalita společenské organizace v rámci sociální skupiny se pak projevuje v úrovni jejich vyspělosti, postavení, celkovém rozvoji¹. K postižení charakteru a kvality společenské organizace sociálního systému sociální skupiny (můžeme zahrnout i volnější sociální sdružení ve formě sociálních sítí) slouží i koncept sociálního kapitálu.

Sociální kapitál (ve smyslu zdroje přinářejícího uspokojení) je přidanou hodnotou² vyplývající z kvality společenské organizace a sociálních vztahů zakotvených v sociálním systému sociální skupiny (sociální sítě). Kvalitní společenská organizace pomáhá udržovat a nadále zmnožovat a zkvalitňovat nakumulovanou zkušenost sociálních skupin, které bylo zpravidla dosaženo v dlouhém období a v určitých teritoriích (historicko-geografická sociální zkušenost). Sociální kapitál odráží hardware společenské organizace ve smyslu institucí, software ve smyslu pravidel upravujících vztahy mezi jednotlivými aktéry a částmi společenského systému a zejména pak kvalitu jednotlivých sociálních vztahů a interakcí k nimž dochází (nejen) v rámci institucionálního systému společnosti. Zatímco hardware a software představuje jakousi infrastrukturu sociálního kapitálu, vlastním sociálním kapitálem je pak přidaná hodnota vyplývající ze sociálních interakcí v takovém institucionalizovaném systému. Infrastruktura pomáhá k udržení a rozvíjení a jisté harmonizaci sociálních vztahů. Existuje tak přímá úměra mezi kvalitou institucionální infrastruktury a kvalitou i množstvím sociálních vztahů v rámci sociálních skupin či sociálních sítí. Efektivní fungování institucionální infrastruktury z hlediska působení na sociální vztahy však také závisí na předpokladech pro fungování sociálních vztahů daných vlastnostmi jednotlivých aktérů v rámci sociálních skupin a sítí. Výrazné kulturní rozpory a/nebo sociálně-ekonomické nerovnosti mohou činnost institucí paralyzovat. Sociální kapitál představuje přidanou hodnotu vyplývající z kvality i kvantity sociálních interakcí založených na vzájemně

¹ Můžeme hovořit o rozdílnostech mezi společenskými řády (feudalismus x kapitalismus x komunismus), mezi jednotlivými formami kapitalismu (liberální, sociálně demokratický), odlišnými organizačními strukturami jednotlivých států, odlišnostmi v sociální organizaci mezi regiony či obcemi nebo mezi různými sociálními skupinami uvnitř „národní“ společnosti.

² Sociální kapitál představuje vlastnost sociálního systému, která vzniká „nově“ díky interakcím prvků (konstituentů) tohoto systému. Z hlediska teorie systémů nebo novější teorie komplexních systémů jde o tzv. vytvořenou (emergent) vlastnost či charakteristiku. Problém nastává při pokusu o popis této vlastnosti. V obecné rovině tušíme její existenci a působení. Při popisu se však snažíme o charakterizaci na základě známých a dobře definovaných konstituentů a vazeb mezi nimi (všechny navíc zpravidla nejsme schopni postihnout) a tak navodit přiblížení obrazu vlastního sociálního kapitálu, který představuje až jejich jakousi komplexní syntézu.

akceptovaných pravidlech sociálních vztahů, důvěře v taková pravidla a instituce je zajišťující a ostatní aktéry sociální skupiny, sítě či společnosti. Sociální kapitál je vytvářený, udržovaný a rozvíjený sociálními interakcemi (formálními i neformálními) v rámci sociálních sítí, skupin, komunit či celých společností, tj. přenosem a sdílením zdrojů, informací, znalostí mezi jednotlivci uvnitř těchto sociálních sítí a skupin. Přestože udržování kontaktů a vztahů je důležitým cílem reprodukce sociálního kapitálu, primárním účelem je obsahová stránka takových interakcí ať již jde o ekonomické, kulturní, občanské či podnikatelské zájmy. Společenský rozvoj je tak společnou funkcí sociálně-ekonomické úrovně (vnitřního ekonomického a lidského kapitálu, postavení v rámci širší dělby práce), úrovně společenské institucionální organizace a úrovně sociálního kapitálu.

Sociální kapitál je vlastností společenské organizace sociálního systému a zahrnuje takové znaky jako jsou vztahy, interakce a kontakty, společně sdílené hodnoty, instituce, normy, sankce, pravidla, procedury, postoje a důvěra v ostatní občany, instituce a celou společnost či sociální skupinu, „které mohou zlepšit efektivitu fungování společnosti usnadňováním vzájemné koordinace aktivit“ (Putnam et al. 1993, s. 167). Sociální kapitál představuje sociální vazby, které ulehčují koordinaci a kooperaci mezi lidmi, tím snižují transakční náklady a zvyšují efektivitu celého systému. Sociální kapitál je propojením mezi jednotlivými aktéry, které jim umožňuje efektivněji dosahovat společných cílů. Vztahy a interakce přitom mohou mít různorodou povahu od formálních po velmi neformální sociální interakce. Sociální kapitál vytvářejí sociální interakce vznikající v rodině, ve škole, na pracovišti, mezi přáteli, v organizacích, v komunitě i širší společnosti. Výchova v rodině a ve škole, úroveň vzdělání, vztahy v komunitě přispívají k formování důvěry jednotlivce v ostatní členy společnosti a společenské instituce a tak k využívání a rozvíjení sociálních vazeb a interakcí. Podobnou roli sehrávají občanská sdružení a spolky, které pomáhají vytvářet pozitivní postoje ke kooperaci mezi členy, mezi sociálními skupinami a různými částmi společnosti navzájem či mezi sdruženími a veřejnými institucemi na centrální i lokální úrovni (Torpe 2003).

Využívání sociálního kapitálu je primárně záležitostí jednotlivců. Jednotlivec, který je součástí sociální skupiny (sítě), je schopný ze sociálního kapitálu těžit ve svůj individuální prospěch (Lin 2001). Sociální kapitál usnadňuje „určité akce aktérů v rámci existujících struktur“ (Coleman 1988: 98). Takový individuální prospěch však musí být v souladu (nesmí být v protikladu) se zájmy celé skupiny. Pokud není, tak skupina může zaujmout vůči jednotlivci restriktivní opatření (pokud má takové nástroje ve své organizační struktuře k dispozici). Individuálním zájmem je využívat skupinové zdroje dostupné díky vytvořeným sociálním vztahům. Skupinovým zájmem je pak společně těžit z individuálních úspěchů těch, kteří mimo jiné využili i sociálního kapitálu vytvářeného mezi členy skupiny. Sociální kapitál je tak individuálním a zároveň i kolektivním zdrojem sloužícím k zvyšování uspokojení jednotlivců i sociální skupiny jako celku. Ne všichni jednotlivci přispívají k formování sociálního kapitálu tak, jak ze společného berou. Sociální kapitál je navíc jednotlivci využíván nestejně – někteří mají v rámci sítě přístup k významnějším zdrojům než jiní a tuto nerovnováhu se snaží udržovat. Sociální nerovnosti se tak zpravidla promítají i do nerovnováh v utváření a využívání sociálního kapitálu (Edwards, Foley 1998). Velké nerovnosti pak mohou pozitivní integrující společenskou roli sociálního kapitálu potlačovat.

Sociální kapitál je vázán na vztahy mezi aktéry, kteří utvářejí sociální systém. Sociální systém je víc než pouhý souhrn prvků z nichž je složen (sociální agregát). Významnou částí sociálního systému jsou vazby mezi jeho jednotlivými prvky. Sociálním kapitálem jsou tak sítě vztahů, které propojují jednotlivé aktéry a jejich ekonomický, lidský a kulturní kapitál do celého sociálního systému. Sociální kapitál je relační složkou integrující jednotlivé aktéry do vyšších sociálních celků a umožňující jim v různé a rozmanité míře využívat zdroje jimiž disponují i další aktéři v rámci sociálního systému skupiny. Vzhledem k tomu, že k mnoha zdrojům má přístup větší množství aktérů, lze takové požadovat za jisté kolektivní bohatství a potažmo skupinový sociální kapitál. Sociální kapitál umožňuje vnitřní organizaci sociálního systému skupiny, sítě, společenství, posiluje jejich vnitřní integritu a zároveň napomáhá posílení vnějšího postavení. Vede ke zvyšování vzájemné důvěry mezi členy sítě, skupiny či společenství. Slouží k přenosu a sdílení znalostí a informací a přístupu ke zdrojům ostatních aktérů. Pomáhá při společném postupu a podpoře při komunikaci a reprezentaci s aktéry z jiných sociálních skupin, sítí, společenství či společností.

Sociální kapitál je utvářen a udržován díky zájmu jednotlivců o využívání existujících zdrojů sociálního kapitálu v rámci sociální sítě (sítí) skupin či společenství. Sociální skupina společenství či společnost mají navíc zájem a schopnost vytvářet normy a instituce, které podporují a usměrňují harmonizaci sociálních interakcí. Interakce využívající stávající zdroje posilují jejich kolektivní hodnotu v relaci k jiným sítím (sociálním skupinám, společenstvím a společnostem). Schopnost utvářet a využívat sociální kapitál je tak významnou charakteristikou společenství. Vzhledem k tomu, že individuální prospěch z využití sociálního kapitálu je mezi členy společnosti či sociální sítě rozdílný, odlišují se i přístupy a postupy jednotlivců z hlediska nadefinování základních rámců upravujících vztahy mezi členy společenství. Ve vztazích se projevuje nerovnost postavení jednotlivců v rámci společenského systému. Všichni pak nemají stejný užitek ze vzájemných interakcí. Více získávají ti, co mají větší moc Hadjimichilis (2007). Ti, kteří mají dominantní postavení a moc se pak prostřednictvím vlastního přístupu k sociálnímu kapitálu vládnoucích sociálních skupin snaží svoje postavení udržet a posílit. Sociální kapitál tak nelze vnímat jako veřejný statek, jehož přítomnost je pozitivní pro všechny účastníky vzájemných interakcí (Hadjimichilis 2007). Důležité je poznat a pochopit, jak aktér využívá zdrojů zakořeněných a dostupných v sociálních skupinách a sítích v nichž participuje, jak tyto zdroje získávají na hodnotě, jak jsou distribuovány ve společnosti a jak jsou ve společnosti rozložené možné přístupy k těmto zdrojům (Lin podle Sedláčková, Šafr 2006).

Sociální kapitál, jako vlastnost sociálních systémů je nutné vnímat jako charakteristiku složitě vnitřně strukturované společnosti skládající se z nepřeborného množství sociálních skupin, sítí a společenství. Vazby charakterizují nejen vztahy a interakce mezi jednotlivci zapojenými v rámci sítě či skupiny, ale také vazby mezi sítěmi v rámci sítí vyšší úrovně a komplexity. Vazby a interakce mohou být reciproční i hierarchické, horizontálně vedené na stejné úrovni i vertikálně propojující jednotlivé hierarchické úrovně sociálních systémů. Z tohoto hlediska se také rozlišují základní formy sociálního kapitálu, mezi něž patří sociální kapitál vnitroskupinový (v literatuře označován jako „bonding“), meziskupinový („bridging“) a hierarchický propojující sociální skupiny či společenství nižší úrovně na klíčové aktéry s výraznou mocí v hierarchicky nadřazených sociálních systémech („linking“) (Putnam 2000, Halpern 2005). Komplexita a vnitřní hierarchie sociálních systémů tak určuje i odlišné úrovně sociálních kapitálů a jejich vzájemné vztahy. Hierarchická struktura společnosti reflektující skladebnost sociálních jednotek (skupin) do větších sociálních

celků pak musí být reflektována při konceptualizaci sociálních kapitálů. Meziskupinový („bridging“) sociální kapitál totiž může být zároveň vnitroskupinovým („bonding“) sociálním kapitálem na jiné měřítkové (řádovostní) úrovni sledování.

Vnitroskupinový („bonding“) sociální kapitál je založený na silné vnitřní skupinové loajalitě a vysoké partikularizované důvěře uvnitř skupiny. Vnitroskupinový sociální kapitál vzniká na mikroúrovni sociálních skupin, jako je například rodina, klan, nebo uzavřená sousedská komunita. Stejně tak je o něm možné hovořit i na úrovni národa či státu. Umožňuje vnitřní organizaci skupiny a společnosti a pomáhá jejím členům bránit své zájmy proti ohrožení zvnějšku a pomáhá členům vyrovnávat se s vlivy přicházejícími zvenčí. Vedle pozitivní důsledků (např. rodina pomáhá najít práci svému členu, který ji ztratil; regionální patriotismus podporuje podnikání v regionu) se mohou projevat i negativní důsledky (např. vztahy jsou zneužívány pro zvýhodňování členů rodiny či klanu a nabourávají tak konkurenční prostředí). Silné vnitroskupinové vazby však mohou být doprovázeny antagonismem vůči jiným sociálním skupinám uvnitř společnosti a tím poškozovat celospolečenský sociální kapitál, kde významnou roli hraje meziskupinový sociální kapitál.

Podobně Hadjimichilis (2006) upozornil na to, že Putnam chápal sociální kapitál jako veřejný statek, jehož přítomnost je pozitivní pro všechny účastníky vzájemných interakcí. Sociální sítě jsou však podle Hadjimichilise často postaveny na nerovných vztazích zúčastněných, ve kterých nemají užitek ze vzájemných interakcí všichni, ale jen ti, kdo mají větší moc.

Meziskupinový („bridging“) sociální kapitál přemostňuje jednotlivé samostatné sociální skupiny či společenství. Umožňuje výměnu informací a vzájemných služeb a posiluje schopnost skupin sdružovat se a kooperovat při snaze o prosazení společných cílů. Tento typ kapitálu je zpravidla považován za pozitivní z hlediska společenského rozvoje. Je však založen na slabých a často nestálých vazbách. Ty však procházejí skrze rozmanité sociální skupiny, seznamují lidi s nejrůznějšími názory a pohledy na svět, vedou k větší toleranci pomáhají utvářet a upevňovat vzájemnou důvěru v širší společnosti. Meziskupinový sociální kapitál tak přispívá k celospolečenské integritě a formování tolerantní občanské společnosti. Meziskupinový sociální kapitál má pozitivní roli pro zapojené sociální skupiny a společenství. V případě existence nezapojených a vyčleněných sociálních skupin však jeho neexistence nebo záporný vztah mezi některými skupinami může posilovat nerovnosti a disparity mezi „zapojenými“ a „nezapojenými“ aktéry z různých sociálních skupin a regionů.

Sociální kapitál hierarchicky propojující sociální skupiny či společenství nižší úrovně na klíčové aktéry s výraznou mocí v hierarchicky nadřazených sociálních systémech („linking“) umožňuje dílčím sociální, místním či regionálním společnostem využívat jisté výhody díky vertikálním vazbám na instituce (politické, administrativní a organizační) na vyšší teritoriální úrovni (zpravidla regionální, národní nebo nadnárodní). Obvykle jde o hierarchické vztahy mezi aktéry zastávajícími rozdílné mocenské pozice. Takové propojení umožňuje níže postaveným efektivnější přístup k vnějším zdrojům a také jim dává větší možnosti pro ovlivňování rozhodnutí a politik na vyšší úrovni.

Zatímco sociální kapitál menších, kompaktních a vnitřně homogenních sociálních skupin je založen na silných vnitroskupinových vazbách a interakcích mezi lidmi se stejnými či podobnými charakteristikami, společnost jako

celek je integrována i volněji a slabšími meziskupinovými vztahy a interakcemi, jež překlenují sociální skupiny s odlišnými charakteristikami jako jsou např. socioekonomické postavení, gender, náboženství, rasa či politická orientace.

Významnou stránkou sociálního kapitálu je vzájemná důvěra mezi členy sociální skupiny, sítě, společenství nebo společnosti, důvěra k institucím, které si společenství vytváří k regulaci vztahů mezi svými členy a obecná důvěra ve fungování společenství jako celku. Sociální důvěra je primárně „obsažena“ uvnitř sociálních sítí a skupin. Vyšší míra sociálních interakcí přitom zpravidla zlepšuje vzájemnou zkušenost a zvyšuje vzájemnou důvěru (samozřejmě záleží na charakteru vztahů). Vyšších interakcí je přitom zpravidla dosaženo mezi kulturně podobnými jedinci s blízkým sociálně-ekonomickým postavením. Na druhou stranu mohou významné obohacení přinášet i interakce s odlišnými kulturami, pokud jsou založené na rovnocennějším postavení a vzájemně výhodné spolupráci. Společnost se skládá ze sociálních skupin a sítí, jež jsou ve vzájemné interakci a neustálém prolínání (sítě sítí). Podle povahy sítí ve společnosti a charakteru interakcí mezi nimi vzniká (nebo v některých případech nevzniká) generalizovaná a institucionální důvěra. Důvěru je tak nezbytné chápat v posloupnosti od dílčí důvěry v rámci jedinci nejbližších sociálních skupin a sítí po obecnou důvěru ve společnost jako celek a instituce jež tento celek regulují a reprezentují.

Důvěra reflektuje očekávání chování druhých. Utváří se osobní i kolektivní systematickou zkušeností. Existuje na několika úrovních sociální struktury, od individuální důvěry mezi dvěma jedinci, přes důvěru jedince v sociální skupiny, organizace či instituce až po tzv. generalizovanou důvěru, tj. jakousi průměrnou důvěru členů společnosti ve společnost jako celek a významné instituce, které ji reprezentují. Úroveň generalizované důvěry je přitom podmíněná dalšími aspekty jako jsou spokojenost se životem, pocit kontroly nad vlastním životem či optimismus (Uslaner 2003). Vysoká generalizovaná a rovněž institucionální důvěra poukazuje na vysokou úroveň sociálního kapitálu ve společnosti. Silný sociální kapitál v rámci sociálních skupin však může být spojen s celkovou společenskou a institucionální nedůvěrou části společnosti sdružené ve vybraných sociálních skupinách (Lin uvádí příklad vyznavačů Falun Kung jako alternativy k oficiální hierarchii v Číně).

Literatura

- COLEMAN, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94: 95-120.
- EDWARDS, B., FOLEY, M.W. (1998) Social Capital and Civil Society Before Putnam. *American Behavioral Scientist* 42 (1), 124-139.
- HADJIMICHALIS, C. (2006) Non-Economic Factors in Economic Geography and in ‚New Regionalism‘: A Sympathetic Critique. *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (3): 690-704.
- HALPERN, D.S. 2005. *Social capital*. Cambridge: Polity.
- LIN, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PUTNAM, R.D., LEONARDI, R., NANNETTI, R. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- PUTNAM, R.D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2006) Sociální kapitál. *Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie 7/06.
- TORPE, L. (2003) Social Capital in Denmark: A Deviant Case? *Scandinavian Political Studies* [26] 1.
- USLANER, E.M. (2003) Trust and Civic Engagement in East and West. In: Badescu, G., Uslander, E.M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. London: Routledge.